

M.T.ZEYNALOVA

baş müəllim

e-mail: munevver.zeynalova@inbox.ru

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 134)

 id :<https://orcid.org/0000-0003-3217-8957> **doi** 10.62021/0026-0028.2024.3.122

SOSIAL DİALEKTLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Xülasə. Təqdim olunan məqalə sosial dialektlərin öyrənilməsinin nəzəri əsaslarının araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Aydındır ki, sosial dialektlər və ya sosiolektlər müəyyən sosial qrupları xarakterizə edən dil müxtəlifliyidir. Bu qruplar müxtəlif meyarlarla, o cümlədən sinif, peşə, yaş, cins, etnik mənsubiyyət və digər sosial xüsusiyyətlərlə müəyyən edilə bilər. Sosial dialektlərin tədqiqi dilin cəmiyyətin sosial quruluşunu necə əks etdirdiyini və təsir etdiyini anlamağa imkan verir. Bu işdə sosial dialektlərin tədqiqinin nəzəri əsasları, o cümlədən onların təvifi, təsnifatı, funksiyaları və tədqiqat metodları araşdırılır.

Sosial dialektlərin tədqiqi dilin cəmiyyətin sosial quruluşunu necə əks etdirdiyini və formalaşdırdığını başa düşməyi təmin edən sosiolingvistikənin mühüm sahəsidir. Sosial dialektlər mühüm identifikasiya, təbəqələşmə və mədəni funksiyaları yerinə yetirir. Müxtəlif tədqiqat metodları, məsələn, sosiolingvistik sorğular, lingvistik müşahidə və statistik təhlillər bu mürəkkəb və çoxşaxəli mövzu haqqında geniş təsəvvür əldə etməyə imkan verir.

Məqalənin sonunda əldə edilmiş nəticələr və bu məsələnin müzakirə olunduğu ədəbiyyat siyahısı siyahısı öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: sosial dialekt, sosial iyerarxiyalar, etnik mənsubiyyət, sosial amil, real nitq təcrübəsi

Sosial dialekt (sosiolekt) müəyyən bir sosial qrup tərəfindən istifadə olunan və müxtəlif səviyyələrdə, məsələn, leksik, fonetik, qrammatik, üslub və digər səviyyələrdə dil variantlarında fərqlənən dil müxtəlifliyidir. Sosial dialektlər cəmiyyətin sosial təbəqələşməsi nəticəsində yaranır və qruplar arasında mədəni, iqtisadi, peşə və digər fərqləri əks etdirir. “Sosial sinif həm də əhatəli, geniş miqyaslı kateqoriyadır. Bu, zahirən sadə bir fikir kimi görünür və şübhəsiz ki, dilçilərin şəhərlərdə dilin sosial funksiyalarını əhəmiyyətli dərəcədə işıqlandırmaya imkan vermişdir, lakin yüksək mücərrədlik səviyyəsində ardıcıl olaraq istifadə edilmədiyi təqdirdə dəqiqləşdirilməsi çox çətin bir anlayışa çevrilir” [4, s. 13].

Sosial dialektlərin təsnifatı müxtəlif meyarlarla əsaslanı bilər:

1. Peşə dialektləri: müəyyən peşə qruplarına xas olan dil müxtəlifliyi (məsələn, tibbi, hüquqi, kompüter jarqonu);
2. Yaş dialektləri: müxtəlif yaş qruplarının istifadə etdiyi dil müxtəlifliyi (məsələn, yeniyetmə jarqonu);
3. Gender dialektləri: kişi və qadın nitqindəki fərqlər;
4. Etnik dialektlər: etnik azlıqlara xas olan dil müxtəlifliyi;
5. Sosial sinif dialektləri: müxtəlif sosial təbəqələrin nümayəndələrinin nitqindəki fərqlər (məsələn, yuxarı, orta və işçi təbəqənin nitqi).

Sosial dialektlərin öyrənilməsinin mühüm cəhətlərindən biri onların sosial mobilliklə əlaqəsidir. Başqa sosial qrupa keçmək istəyən insanlar tez-tez nitqlərini həmin qrupun dil normalarına uyğunlaşdırmaq üçün dəyişirlər. Bu fenomen “dil uyğunlaşması” və ya “dil akkomadasiya” kimi tanınır.

Sosial dialektlərin öyrənilməsi müxtəlif üsullardan istifadə etməklə həyata keçirilir tutur:

1. Sosiolingvistik sorğular: müxtəlif sosial qrupların üzvlərinin dil davranışı və dil üstünlükləri haqqında məlumatların toplanması.

2. Linqvistik müşahidə: təbii şəraitdə real nitq təcrübəsinin təhlili.

3. Yazılı mənbələrin təhlili: müxtəlif sosial qrupların nümayəndələri tərəfindən yazılmış mətnlərin öyrənilməsi.

4. Eksperimental üsullar: müxtəlif dialektlərin qavranılması və istehsal xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün eksperimentlərin aparılması.

5. Statistik təhlil: statistik metodlardan istifadə etməklə toplanmış məlumatların istifadəsi və interpretasiyası, yəni şərhli.

Sosial dialektlərin və ya sosioklektlərin öyrənilməsi sosiolinqvistikanın mühüm aspekti kimi dilin müxtəlif sosial kontekstlərdə necə dəyişdiyini araşdırır. Coğrafi cəhətdən fərqlənən regional dialektlərdən fərqli olaraq, sosioklektlər sinif, etnik mənsubiyyət, cins, yaş, peşə və sosial şəbəkələr kimi amillərin təsiri ilə sosial qruplar arasında dəyişir. Sosioklektləri başa düşmək üçün dil və cəmiyyət arasındakı əlaqəni dəyərləndirmək, sosial strukturların və mədəni təcrübələrin linqvistik davranışı necə formalaşdırdığını diqqət yetirmək lazımdır.

Sosiolinqvistik nəzəriyyə həm sosiologiyadan, həm də dilçilikdən qaynaqlanan fikirləri birləşdirərək sosial dialektlərin öyrənilməsi üçün əsas təşkil edir. O, dil istifadəsinin sosial kimlikləri və iyerarxiyaları necə əks etdiyini və qurduğunu araşdırır. "Sosiolinqvistlər danışanların sosial-iqtisadi təsnifatında istifadə olunan kateqoriyalar ilə bu kateqoriyaların əsasında dayanan sosial təcrübə arasındakı mürəkkəb əlaqənin olduğunu çox yaxşı bilirlər. Beləliklə, hətta sinifin identifikasiyası bu indekslərə əsaslandıqda belə, biz dil və sinif fərqləri arasındakı korrelyasiyaları təhlil edərkən, sinfi ölçmək üçün istifadə edilən obyektivləşdirilmiş göstəricilərə (məsələn, əmək haqqı, peşə və təhsil) diqqət yetirmirik" [2, s. 246]. Əsas anlayışlara aşağıdakılar daxildir:

- Nitq icmaları: dildən istifadə ilə bağlı normaları və gözəlləndirici bölmüş insanlar qrupları.
- Linqvistik variasiya: sosial qruplar arasında tələffüz, qrammatika və lüğətdəki fərqlər.
- Dil ideologiyaları: sosial iyerarxiyaların və güc dinamikasını əks etdirən dil haqqında inanclar və münasibətlər.

V.Labov tərəfindən əsas qoyulan variasiyaçı sosiolinqvistika isə dilin müxtəlif sosial qruplar arasında necə və niyə dəyişdiyini öyrənir. Əsas metodologiyalara aşağıdakılar daxildir:

- Kəmiyyət təhlili: linqvistik xüsusiyyətlərin sosial dəyişənərlə əlaqələndirilməsi üçün statistik üsullar.
- Görünən zaman tədqiqatları: dildə tarixi dəyişiklikləri çıxarmaq üçün müxtəlif yaş qruplarının üzrə dil istifadəsinin təhlili.
- Real vaxt tədqiqatları: Zamanla icmada dil dəyişikliklərini izləyən uzununa tədqiqatlar.

Sosioklektlərin öyrənilməsinin bir sıra metodları da mövcuddur:

1. Məlumatların toplanması

Sosioklektlərin öyrənilməsində məlumatların toplanması müxtəlif üsulları əhatə edir:

- Sosiolinqvistik müsahibələr: bir sıra nitq üslublarını müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulmuş strukturlaşdırılmış müsahibələr.
- İştirakçıların Müşahidəsi: Tədqiqatçının təbii kontekstlərdə dil istifadəsini müşahidə etmək üçün icmanı araşdırmağı nəzərdə tutan etnoqrafik metod.
- Korpus linqvistikası: linqvistik xüsusiyyətlərin nümunələri və tezliklərini müəyyən etmək üçün kompüterləşdirilmiş mətn korpusunun təhlili.

2. Məlumatların təhlili

Sosioklektlərin təhlili etibarlı analitik çərçivə tələb edir:

- Fonoloji təhlil: tələffüzdə variasiya və onun sosial korrelyasiyasının öyrənilməsi.
- Sintaktik təhlil: cümlə quruluşu və qrammatik strukturlardakı fərqlərin öyrənilməsi.
- Leksik təhlil: lüğət seçimi və onun sosial əhəmiyyətinin öyrənilməsi.

Sosial dialektologiyada əsas nəticələr bir sıra kriteriyalar üzrə də təsnif edilir:

Tədqiqatlar ardıcıl olaraq sosial təbəqənin dil dəyişənliyinin əhəmiyyətli bir proqnozlaşdırıcısı olduğunu göstərdi. Daha yüksək sosial təbəqələr standart və ya prestijli hesab edilən dil xüsusiyyətlərindən istifadə etməyə meyillidirlər, aşağı sosial təbəqələr isə qeyri-standard

formalardan istifadə edə bilərlər. Məsələn, V. Labovun Nyu-Yorkun Aşağı Şorq tərəfində aparıldığı araşdırma /r/ səsini tələffüzünün sosial təbəqəyə görə necə dəyişdiyini göstərdi. Sosiolektləri başa düşməklə və dil müxtəlifliyini tanımaqla təhsil təcrübəsini təkmilləşdirmək mümkündür. Bu, tələbələrin ana dillərinin və dialektlərinin nəzərə alınması ilə linqvistik inklüzivliyi təşviq edir. Sosial dialektologiyaya başa düşmək dil siyasətini və planlamasını məlumatlandırır, dil müxtəlifliyinin və azlıqların dillərinin qorunmasını müdafiə edir. Çoxdilliliyi və dil hüquqlarını dəstəkləmək üçün proqramlar hazırlana bilər.

İşin elmi nəticəsi: Sosiolektlərin tədqiqi dilin sosiomədəni kimliyi necə formalaşdırdığı və əks etdirməsi haqqında anlayışları genişləndirir. Bu, sosial kimliklərin qurulmasında və qrup birliyinin gücləndirilməsində dilin rolunu dəyərləndirməyə kömək edir.

Etnik qruplar tez-tez şəxsiyyətlərini və həmrəyliyi qeyd edən fərqli dil xüsusiyyətlərini inkişaf etdirirlər. Məsələn, Afro-Amerikan Yerli İngilis dili (AAVE) onu Amerika İngilis dilinin digər növlərindən fərqləndirən unikal qrammatik, fonoloji və leksik xüsusiyyətlərə malikdir. Bununla belə, bir çox hallarda dilin etnik mənsubiyyətin mühüm və hətta əhəmiyyətli müşayiətedici amili ola bilməsi həqiqət olaraq qalır. Bu, sosial və mədəni faktıdır və hansı proseslərin iştirak edə biləcəyini aydınlaşdırmaq vacibdir [5, s. 44].

Gender tədqiqatları göstərir ki, kişilər və qadınlar sosial gözləntilərə və rollara görə dildən fərqli istifadə edə bilərlər. Qadınlar tez-tez daha standart dil formalarından istifadə edirlər, kişilər isə sərtlik və ya həmrəylik göstərmək üçün qeyri-standard formaldan istifadə edə bilərlər.

Dildəki variasiya və dəyişikliklər də yaşdan asılıdır. Gənc natiqlər çox vaxt linqvistik innovasiyaların önündə gedir, yaşlı natiqlər isə daha konservativ formaları saxlayırlar. Bu fenomenin nəzərdə saxlamaq zamanla dil dəyişikliyi anlamaq üçün vacibdir.

İşin elmi yeniliyi: Sosial dialektlərin tədqiqi dil və cəmiyyət arasındakı mürəkkəb münasibətlərə dərinləndirən nəzər salmaq imkanı verən dinamik və fənlərarası bir sahədir. Dil təcrübələrinin müxtəlif sosial qruplar arasında necə dəyişdiyini və dəyişdiyini öyrənməklə tədqiqatçılar dil istifadəsini formalaşdırma əsas sosial strukturları və mədəni normaları aşkar edə bilərlər. Bu bilik təkcə akademik anlayışı inkişaf etdirmir, həm də getdikcə bir-birinə bağlı olan dünyamızda linqvistik müxtəlifliyin əhəmiyyətini vurğulayaraq təhsil, siyasət və sosial birlik üçün praktiki təsirlərə malikdir.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti: İşin tətbiqi əhəmiyyəti kimi gələcək tədqiqat istiqamətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- *Texnoloji irəliləyişlər:* Daha dəqiq linqvistik təhlil üçün qabaqcıl hesablama alətlərindən istifadə.
- *Global Perspektivlər:* Dünya üzrə müxtəlif dil və mədəni kontekstləri əhatə edəcək tədqiqatların genişləndirilməsi.
- *Fənlərarası yanaşmalar:* sosiolektlər haqqında anlayışımızı zənginləşdirmək üçün antropologiya, psixologiya və digər fənlərin inteqrasiyası.

Ədəbiyyat

1. Chambers, J.K. Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance / J.K. Chambers. – Blackwell Publishing, – 2003.
2. Eckert, P. The Whole Woman: Sex and Gender Differences in Variation. Language Variation and Change. – 1989, № 1, – p. 245-267.
3. Labov, W. The Social Stratification of (r) in New York City Department Stores. Sociolinguistic Patterns, – 1966.
4. Milroy, L. Language and Social Networks / L. Milroy. – Oxford and New York: Basil Blackwell, – 1987, – 232 p.
5. Trudgill, P. Sociolinguistics: An introduction to language and society (4th ed.) Trudgill, P. – London: Penguin Books LTD, – 2000. – 222 p.

6. Wardhaugh, R., An Introduction to Sociolinguistics / R.Wardhaugh, J.M.Fuller. Wiley-Blackwell, – 2014.

M.T.Zeynalova

Theoretical Foundations of Learning Social Dialects

Summary

The presented article is devoted to the study of the theoretical foundations of studying social dialects. It is clear that social dialects or sociolects are varieties of language that characterize certain social groups. These groups can be defined by various criteria, including class, occupation, age, gender, ethnicity, and other social characteristics. The study of social dialects allows us to understand how language reflects and influences the social structure of society. This study examines the theoretical foundations of studying social dialects, including their definition, classification, functions, and research methods.

The study of social dialects is an important area of sociolinguistics that provides an understanding of how language reflects and shapes the social structure of society. Social dialects perform important identification, stratification and cultural functions. Various research methods, such as sociolinguistic surveys, linguistic observation, and statistical analysis, provide a broad understanding of this complex and multifaceted topic.

The article concludes with the results obtained and a list of references discussing this issue.

Key words: *social dialect, social hierarchies, ethnicity, social factor, real speech experience*

M.T.Зейналова

Теоретические основы изучения социальных диалектов

Резюме

Представленная статья посвящена изучению теоретических основ исследования социальных диалектов. Очевидно, что социальные диалекты или социолекты являются разновидностями языка, характеризующими определенные социальные группы. Эти группы могут быть определены по различным критериям, включая класс, род занятий, возраст, пол, этническую принадлежность и другие социальные характеристики. Изучение социальных диалектов позволяет нам понять, как язык отражает и влияет на социальную структуру общества. В данном исследовании рассматриваются теоретические основы изучения социальных диалектов, включая их определение, классификацию, функции и методы исследования.

Изучение социальных диалектов является важным направлением социолингвистики, которое дает понимание того, как язык отражает и формирует социальную структуру общества. Социальные диалекты выполняют важные идентификационные, стратификационные и культурные функции. Различные методы исследования, такие как социолингвистические опросы, лингвистическое наблюдение и статистический анализ, обеспечивают широкое понимание этой сложной и многогранной темы.

Статья завершается полученными результатами и списком литературы, обсуждающей этот вопрос.

Ключевые слова: *социальный диалект, социальные иерархии, этническая принадлежность, социальный фактор, реальный речевой опыт*

Rəyçi: *fil.e.d., prof. A.Y. Məmmədov*

Redaksiyaya daxil olub: *15.08.2024*